

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА РУМУНО-НІМЕЦЬКОЇ ПРИСУТНОСТІ В «ТРАНСНІСТРІЇ» 1941–1944 рр.

В цій розвідці аналізуються актуальні аспекти економічної політики румуно-німецької адміністрації на території українського межиріччя Дністра та Південного Бугу у 1941–1944 рр. Розглядається проблема взаємозалежності німецької й румунської моделей господарювання у промисловій та сільськогосподарській галузях. Показано етапність і послідовність здійснення на практиці румуно-німецького господарювання саме — «Трансністрії» порівняно з іншими румунськими й німецькими окупаційними зонами на території України.

Ключові слова: Трансністрія, українське населення, окупація, економіка, промисловість, сільське господарство, колгоспи, трудові громади, торгівля, податки, Антонеску, Гітлер.

Румунська окупаційна влада, яка господарювала в «Трансністрії», доволі часто йшла за німецьким сценарієм, здійснюючи господарське «освоєння» окупованої території. В сфері економіки основоположним у румунській окупаційній політиці став принцип румунізації та колонізації.

Відомо, що починаючи війну, Гітлер наголошував: «гаслом дня було: перше — перемогти; друге — експлуатувати»¹. Не даремно від самого початку розпрацювання плану «Барбаросса», в Німеччині розпочалися попередні розробки комплексу економічних заходів, пов'язаних із його здійсненням. Для цього у січні 1941 р. було створено робочу групу (штаб) «Росія», яка розробила для верховного командування збройних сил нацистської Німеччини — ОКВ (Oberkommando der Wehrmacht) два важливих документи: «Військова економіка Радянського Союзу» та «Військово-економічні наслідки операції на Сході». Втім, і сам план «Барбаросса» мав суто економічний розділ під кодовою назвою «Ольденбург» і основні його ідеї ще до 22 червня 1941 р. було деталізовано у так званій «Зеленій теці» Г. Герінга². Дослідники, починаючи з 1942 р., вже достатньо звертали увагу на цей аспект³, але в контексті нашого питання важливим є наступне: «Директиви з керівництва економікою у східних окупованих областях» (або «Зелену теку» Герінга) від початку було призначено для окупованих територій саме під **військовим** управлінням.

Втім, 3 липня 1941 р. «Зелену теку» було оголошено дієздатною і на територіях, що перейшли під **цивільне** управління (згадаймо висновок Ф. Гальдера з його щоденника цього дня, що війну з СРСР уже виграно). З часом «Зелена тека» доповнювалася за рахунок розпоряджень і наказів вищого військового та цивільного керівництва Німеччини здебільшого щодо радянських окупованих територій саме з цивільним управлінням. Саме ці доповнення і склали так звану «Коричневу теку»⁴.

Після формування системи румунської військової окупаційної влади на загарбаних українських землях до середини липня 1941 р. з боку центрального румунського уряду перед «уповноваженими» кондуктора та його військовою адміністрацією на перше місце висувалися саме політичні заходи. В той же час, вже на першій зустрічі з представниками своєї окупаційної влади, що відбулася у Бельцах 17 липня 1941 р., І. Антонеску продемонстрував, якого великого значення він надавав економічному компонентові своєї політики, яка ним накреслювалася для управління захопленими українськими землями. Адміністраторам, які тільки-но починали управляти приєднаними територіями, він наказував: «Шляхи треба відновити за допомогою населення. ...Трудову повинність ввести на завойованих територіях. При самому незначному спротиві з боку населення — розстрілювати на місці...»⁵

В той же час, від самого початку своєї окупаційної політики важливого значення уряд І. Антонеску надавав колонізації новоприєднаних провінцій. На думку віце-прем'єра М. Антонеску, основним принципом колонізації мало бути посилення румунського елемента на цих територіях. Метою цих заходів була зміна соціальної структури населення в нових провінціях за рахунок створення міцного прошарку румунських земле-власників. Як заявляв М. Антонеску, у результаті аграрної реформи вздовж кордонів провінцій має з'явитися широка територія заселена представниками румунського народу. Що ж стосується «Трансністрії», то за день до зустрічі в Бельцах, 16 липня 1941 р., на нараді своїх найближчих прибічників Гітлер у відповідь на пряме запитання Герінга відповів: «Антонеску бажає отримати Бессарабію і Одесу з коридором, що веде на захід — північний-захід». Водночас, на цій же нараді, фюрер заявив, торкаючись питання статусу окупованих територій на сході: «...Зараз є важливим, щоб ми не розкривали своїх цілепокладань перед усім світом... Але нам самим при цьому повинно бути цілком ясно, що ми з цих областей ніколи вже не підемо»⁶.

Така подвійність у підходах німецького верховного керівництва щодо територіального розмежування на окупованих землях породжувала невідзначеність у стосунках із румунськими союзниками на місцях. А гостра потреба такого розмежування виникла вже з перших днів окупації, які

вирізнялися сумбурністю та неузгодженістю у цьому плані. Так, щоб довести неспроможність румунської окупаційної влади забезпечити порядок на території Буковини, німці спиралися на ОУН. 18 вересня 1941 р. німецьке посольство в Бухаресті отримало від лідерів українських націоналістичних організацій так званий «меморандум» з фактами переслідування румунською владою українців на території Північної Буковини та Бессарабії у 1918–1940 рр. Відбувалися навіть збройні сутички між членами ОУН(б) і румунськими жандармами. Румуни не наважувалися вжити проти оунівців рішучих заходів і лише зверталися зі скаргами до німецьких представників у Чернівцях та Бухаресті⁷.

Не додавали впевненості румунам і їх доволі невдалі дії в Південній Бессарабії в першій половині липня 1941 р.⁸

Лише до кінця першого місяця бойових дій Антонеску, здавалося б, досягнув того, заради чого він вступив у війну на боці нацистської Німеччини проти СРСР. На порядок денний мало виходити питання управління окупованими територіями (чому й було присвячено нараду 17 липня у Бельцах). Утім, невизначеність питання з територіями на схід від Дністра і Дніпра гальмувала випрацювання загальних принципів взаємостосунків між представниками німецької та румунської адміністрацій на окупованих українських територіях взагалі (не випадково перший такий документ — «Угоду Хауффе-Тетеряну», було укладено лише 30 серпня 1941 року)⁹.

27 липня А. Гітлер надіслав листа І. Антонеску, в якому він вітав кондуктора з поверненням «провінцій», дякував йому за рішення воювати «до кінця на боці Німеччини» і тут же вказував ті ділянки фронту в Україні, на яких румунські війська мали брати участь у бойових діях. Щодо вже окупованих українських територій, то тут румунам було запропоновано всього лише «нести охорону»¹⁰. Нарешті, вже в умовах облоги Одеси, що тривала більше трьох тижнів, та проголошеного 19 серпня 1941 р. встановлення румунської адміністрації між Дністром і Бугом (вперше з'являється офіційна назва «Трансністрія»), лише 27 серпня 1941 р. німецька військова місія в Румунії передала румунському генштабу інструкцію про функції окупаційних військ. Згідно з цим документом, ці функції зводилися переважно до жандармських і каральних функцій¹¹.

Отже, спільним чинником, що об'єктивно потребував певної узгодженості в діяльності окупаційних адміністрацій на етапі, коли ще не визначилася остаточно політика щодо конкретних окупованих територій (як ще не визначилися остаточно і кордони цих територій), був чинник економічний, причому у найбільш примітивному його прояві, а саме — в діяльності зі збирання «трофеїв». У перші дні окупації йшлося про

діяльність трофейних команд на місцях дислокації тих чи інших військових підрозділів.

Перед уповноваженими І. Антонеску та представниками військової адміністрації на окупованих територіях ставилися політичні та економічні завдання. Політичним завданням номер один було «очистити територію від комуністів, ...ненадійних елементів та євреїв», потім мав бути проведений «попередній перепис усієї власності та власників», «забезпечення заходів щодо збору урожаю», який було оголошено власністю румунської держави, негайного вилучення радянських грошей тощо¹². Реалізація першого завдання чиновниками, наскрізь просякнутими людиноненависницькою ідеологією та шовіністичними настроями, приводила до жахливих вчинків, загибелі тисяч і тисяч ні в чому не повинних людей (стосовно цього аспекту діяльності окупаційної влади існує величезний пласт літератури й опублікованих документів)¹³. Так формувалась атмосфера терору у якій, за визнанням самої окупаційної влади, «панувало почуття безвідповідальності, яке підігрівало і породжувало ниці інстинкти, і багато хто опинився у вирі зловживань».

Реалізація початкових завдань економічного блоку також відбувалась в умовах свавілля, беззаконня та жахливих злочинів проти місцевого населення. Оскільки вся сільгосппродукція оголошувалася «власністю румунської держави», а худоба «блокованою», то у реляціях військовим частинам та окупаційній адміністрації наказувалося: необхідно «брати на місці все, що потрібно, все, що є, брати без жодних церемоній»; «хліб, велика рогата худоба повинні бути забрані у населення для армії»; «за приховування продовольства, щонайменший спротив — розстрілювати на місці, а хату спалювати»¹⁴.

Не важко зробити припущення: атмосфера свавілля, що склалася від самого початку на окупованих українських землях, могла зашкодити й окупантам, оскільки, наприклад, виключала можливість проведення чіткого обліку пограбованого. Більше того, за умов зазначеної організаційної невизначеності, на першому етапі окупації повного обліку й не могло бути. Справа у тому, що військові частини займалися ревізіціями, оминаючи місцеві органи цивільної влади. Так, у листі від 25 квітня 1942 р. на ім'я І. Антонеску губернатор «Трансністрії» Г. Алексану зазначив, що до захоплення Одеси 16 жовтня 1941 р. його адміністрація практично була позбавлена можливості вести будь-який облік ревізованих у «Трансністрії» сільськогосподарських і продовольчих продуктів (після цього в північних повітах також), оскільки там господарювала німецька армія. Повного обліку також не могло бути через те, що союзники у своїх взаєморозрахунках намагалися приховати присвоєне ними. І. Левіт наводить текст румунського документу, в якому сказано:

«крім кількості, що їй зазначено у відомості, Німеччина відправляє з «Трансністрії» і багато продовольства, що не піддається обліку...». «Так само чинили й італійські, угорські і в першу чергу самі румунські війська», — пише цей дослідник¹⁵.

Про те, що присвоєння здобутків українського народу відбувалося «у першу чергу» саме румунськими окупантами, переконливо свідчать хоча б наступні дані. Вже 1 листопада 1941 р. губернатор «Трансністрії» повідомляв, що відправив в Румунію (чи підготував до відправки) 23,5 тис. голів великої рогатої худоби на загальну суму 470 млн. лей. В цьому ж повідомленні Г. Алексяну інформував, що окупаційною владою було підготовлено до вивезення 2,5 тис. овець, а, 17,5 тис. овець були взяті румунською армією. Загальна вартість 20 тис. голів овець становила 40 млн. лей. Крім цього, для відправки в Старе королівство румунська влада в «Трансністрії» підготувала 10 тис. кг вовни вартістю в 2 млн. лей, 150 вагонів пшениці вартістю в 15 млн. лей, шкірсировини — 2,5 вагона на суму 1 млн. 250 тис. лей. Отже, за короткий термін своєї присутності на українських землях межиріччя Дністра та Південного Бугу, окупаційною адміністрацією «Трансністрії» було відправлено та підготовлено до вивезення в Румунію худоби і сировини на загальну суму 627 млн. 250 тис. лей¹⁶. Перші результати і спрямованість «господарювання» вражали.

У листопаді 1941 р. на засіданні Ради міністрів кондукетор заявив, що проблема колонізації ставиться і для «Трансністрії»¹⁷. В грудні 1941 р. І. Антонеску наголосив губернатора Г. Алексяну, що основа економіки провінції — землеробство, в інтересах Румунської держави «викачати» з провінції якомога більше сільськогосподарської продукції для покриття потреб війни¹⁸.

Наслідки такої «економічної політики» були приголомшливими: сільському господарству регіону (як і загалом економіці краю) було завдано нищівного удару: в перші ж місяці окупації реквізовано майже всю худобу та посівний фонд (насіння), через це всі господарства залишилися без посівного матеріалу, інколи спостерігалось майже цілковита відсутність тяглової сили (ті трактори, що вціліли, простоювали через брак запчастин та паливно-мастильних матеріалів). За офіційними румунськими даними, на середину осені 1941 р. в «Трансністрії» було «знайдено» 800 тракторів (про стан їх не йдеться)¹⁹. Наслідком, наприклад, було те, що восени 1941 р. в Одеському повіті губернаторства з 25.739 га орної землі, що належала на той час 24 спеціалізованим зернорадгоспам (з березня 1942 р. вони будуть оголошені «державними маєтками»), засіяти спромоглися лише 64 (!) га²⁰. І подібних прикладів безліч.

Такий, доволі невдалий «старт» румунського окупаційного господарювання в Трансністрії, на нашу думку, не в останню чергу пояснюється

саме невпевненістю офіційного Бухаресту у сталості своєї присутності саме на цих українських землях. Невизначеність «Трансільванського питання», так би мовити, тягнула за собою й невизначеність «Трансністрійського». А німецькі союзники й не поспішали прояснити своє ставлення до цього аспекту своїх стосунків з Румунією. Навпаки, від самого початку геополітичне та стратегічне значення регіону змушувало німецьке командування потурбуватися про те, щоб Румунія отримала мандат лише на тимчасову адміністрацію та економічну експлуатацію «Трансністрії». Усі засоби комунікацій (залізниці, морські та річкові шляхи тощо), телефонний і телеграфний зв'язки перебували у оперативному розпорядженні військ Вермахту. В Одесі було створене спеціальне транспортне німецьке управління, на вузлових та великих станціях — німецькі транспортні комендатури. Лише у березні 1942 р. Бухаресту вдалося домогтися передачі частини залізниць «Трансністрії» в управління румунської адміністрації. В Одесі також було запроваджено комендатуру зв'язку німецької армії на чолі з генералом фон Роткірхом, яка мала «сприяти відповідальним представникам румунської влади в економічній експлуатації» області, що, практично, підпорядковувало німцям діяльність румунської адміністрації. Відтак, емісарам з Бухаресту лише дозволялося «презентувати румунські інтереси». В усіх районах та повітах «Трансністрії» вводилися посади «експертів сільського господарства» — німецьких радників у військовій формі²¹.

Своєю надійною опорою на території між Дністром і Південним Бугом Берлін вважав місцеве німецьке населення, що його взяла під опіку спеціальна служба військ СС зі сприяння особам німецького походження на територіях, окупованих Німеччиною — «Фольксдойче міттельштелле»²². Згідно з конвенцією про статус німецького населення «Трансністрії», що її було підписано 13 грудня 1941 р. губернатором Алексану та оберфюрером СС Хофмайєром, «Фольксдойче міттельштелле» отримала право направляти до Трансністрії представників дванадцяти німецьких фірм з метою «закупівлі та відправки» у Німеччину «місцевих товарів».

У той час, коли німці методично закладали підвалини своєї присутності у «Трансністрії», в Бухаресті було створено єдиний орган керівництва діяльністю румунською окупаційною адміністрацією на всіх щойно приєднаних землях — «Військово-цивільний кабінет для адміністрації Бесарабії, Буковини та Трансністрії» — на чолі з генеральним секретарем уряду Румунії. І. Антонеску намагався не лише «адмініструвати та експлуатувати» «Трансністрію». У своєму зверненні до представників румунської окупаційної влади на українських землях він вимагав «у економічній царині українцям не дозволяти робити ніякого кроку

уперед», а тих, хто займається політикою, «відправляти до табору»²³. До речі, український «фактор» зовсім по-різному сприймався і використовувався у румунському та німецькому варіантах (мається на увазі «зовнішньозональний» аналіз): німці його враховували й використовували у своїй політиці, румуни майже повністю ігнорували, а українських активістів фіксували у досьє «СС-І» як «сепаратистів»²⁴.

Якщо ж розглядати проблему у розрізі галузей господарства, якими «опікувалися» окупанти, то й тут можна завважити кілька важливих моментів. По-перше, це жорстка конкуренція між різними гілками влади серед румунських владних структур. Наприклад, кидається у вічі той факт, що впродовж усього періоду окупації мала місце тенденція підсилення губернської ланки влади порівняно з можливостями одеського муніципалітету й передусім, коли йдеться про промисловість. Так, якщо з початку під контролем міської влади перебувало до 70 найбільших підприємств Одеси, то через рік таких залишилось лише 22²⁵. На думку окупаційної адміністрації, розвиток промисловості був ускладнений тим, що в «Трансністрії» не існувало достатніх джерел сировини й енергоносіїв, а також необхідної кількості робочої сили, особливо висококваліфікованих працівників²⁶. У промисловому секторі економіки помітні й інші відмінності: якщо німці намагалися відновити деякі об'єкти важкої промисловості (звичайно, з метою її експлуатації), то румунська адміністрація задовольнялася роботою підприємств харчової та переробної промисловості, оскільки у перспективі, вони бачили «Трансністрію» деіндустріалізованим аграрним додатком Румунії²⁷. Нарешті, коли йдеться про специфіку промислового виробництва регіону, то потрібно зважити на структуру промисловості, з якою зіткнулася румунська окупаційна влада. За свідченням одного з її високопосадовців О. Веренки, 70% промислових підприємств краю зосереджувалося саме у Одесі. Питома вага підприємств харчової та переробної промисловості «Трансністрії» дорівнювала 35%²⁸. Цілком природньо, що саме сюди спрямовувалися економічні інтереси тих 37% підприємств, що перебували у приватній власності²⁹. Мабуть тому Дирекція харчової промисловості доволі активно вела листування з італійськими та румунськими фірмами про імпорт іноземних товарів упродовж майже усього періоду окупації³⁰.

У «Трансністрії» процес румунізації відбувався значно виразніше саме у промисловості та торгівлі, ніж у сільському господарстві. По-перше, тут він не потребував обов'язкової колонізації, а з іншого боку, саме у цих сферах уряду Румунії краще вдавалося забезпечити умови для переходу всіх засобів виробництва до рук промисловців і торговців Старого королівства (що практично не вдалося у сфері сільськогосподарського виробництва). З цією метою їм надавалися пільгові кредити, знижки

тарифів для перевезень залізницями тощо³¹. Частина підприємств була пущена у розпродаж. Ситуацію стимулювала ще й зміна німецьких підходів до промисловості на окупованих радянських землях: 23 січня 1942 р. вийшла спецдиректива А. Розенберга «Обов'язкова постанова про відбудову промислового господарства у щойно зайнятих східних областях». Вона, де-факто, скасовувала установку, з якою Німеччина починала війну (перетворення східних земель на аграрно-сировинний придаток, заборону ввезення сюди обладнання тощо)³². Безумовно, йшлося про відбудову промисловості, пов'язаної з виробництвом військової продукції. В той же час, як зазначає Н. Мюллер, вивезення обладнання на захід продовжувався передусім з тих районів, які «мали стати суто аграрними»³³.

Склалася парадоксальна ситуація, коли, з одного боку, представники румунської військової окупаційної влади продовжували пошуки «трофеїв» і, навіть, до середини 1942 р. значно інтенсифікували цей процес. Свідченням цього є утворення 3 грудня 1941 р. «Одеської служби захоплення та збирання трофеїв», а з кінця червня 1942 р. утворення на її базі ще п'яти так званих «Організацій Z – 1» (в т.ч. — спеціальної групи для пограбування Москви). Відомо, що дані організації спеціалізувалися на вивезенні саме промислового обладнання, хоча в інструкціях з діяльності їх особливого складу пропонувалося «проявляти ініціативу»³⁴. Масштабність процесів «евакуації» промислового устаткування Трансністрії підтверджує О. Веренка³⁵. З іншого боку, — частину промислових підприємств окупованих українських територій офіційний Бухарест пустив у продаж, про що заявлялося у ноті радянського уряду від 27 квітня 1942 р. (до речі, у цій ноті йшлося про відповідальність за це румунського військового командування)³⁶. Слід відзначити високий відсоток румуно-німецьких та німецьких фірм і компаній, що брали участь у цьому процесі.

Що стосується «Трансністрії», то румунізація у промисловості дуже часто перетворювалася тут на «германізацію». Важливі висновки можна отримати, якщо звернути увагу на листування між різними гілками окупаційної влади (примарія–преторія–префектура–губернаторство), та між німецьким і румунським владним представництвом як у центрі, так і на місцях.

Торкаючись проблеми форм власності на окупованих територіях, слід констатувати гнучкість окупаційної влади у цьому питанні та залежність його вирішення від військово-політичних та економічних обставин. Додамо лише, що своєї кульмінації заходи, спрямовані на приватизацію засобів виробництва, сягають лише у 1943 р., отже — без реальної історичної перспективи. Також хотілося б звернути увагу ще на один момент,

наявний як у німецькому так і у румунському варіантах. Як би далеко не просувалася справа остаточного врегулювання проблем власності, завдання забезпечення війська та воєнної економіки не підлягало приватній ініціативі³⁷.

Однією з актуальних проблем, окупаційного періоду залишається аграрна політика окупаційної влади. Від самого початку румунська адміністрація (на відміну від суто німецьких зон окупації) вважала недоцільним розпускати колгоспи і радгоспи. В той час як у райхскомісаріаті «Україна», колишнім власникам садиб і земельних ділянок поверталася їх власність (до весни 1942 р. тільки у Подільському регіоні нараховувалося до 550 куркульських господарств³⁸), у «Трансністрії» аналогічна діяльність адміністрації зазнала краху. Після створення тут адміністративних одиниць — (повітів і районів), румунські власті провели облік усіх сільськогосподарських машин, худоби, підприємств та обладнання³⁹.

Окупантам потрібно було гарантовано забезпечити облік продовольства та його вилучання у сільського населення, а саме для цього колгоспно-радгоспна система й була створена. Тому попри перші спроби її руйнації, в цілому дуже швидко, вже 7 вересня 1941 р. губернатор «Трансністрії» дійшов рішення: «до аграрної реформи колгоспи і радгоспи зберігаються у їх теперішній організації». Це розпорядження знайшло втілення у наказі № 18 від 7 жовтня 1941 р.⁴⁰

Втім, окупанти успадкували й негативні риси, притаманні радянській колгоспній системі. Однією з найгостріших, була проблема забезпечення сільськогосподарського виробництва робочою силою. Це неминуче детермінувало силові методи у господарській діяльності окупантів. Щоби розв'язати її, окупанти змушені були вдаватися до вельми непопулярних методів, зокрема і формування «трудового війська». У «Трансністрії» з 8 жовтня 1941 р. вводилася робота під примусом військових (щось на зразок «військових поселень»)⁴¹. Згодом довелося використовувати працю військовополонених у господарствах практично всіх повітів «Трансністрії»⁴². Як і в радянські часи, найбільш складною фазою циклу вважалися роботи зі збирання врожаю. Навіть апологетично налаштовані автори, попри всі намагання подати картину у мажорних тонах, змушені визнати, що ці роботи «провокували велике невдоволення в народі»⁴³.

Якщо додати до цього проблему відсутності майна і техніки, що були евакуйовані або знищені у липні–жовтні 1941 р., вивезені до Румунії (особливо трактори), то стає зрозумілим, чому про готовність губернаторства «Трансністрія» до румунізації у сільському господарстві було заявлено її губернатором лише навесні 1943 р.

З метою стабілізації ситуації румунська окупаційна влада вдалася до реформ. Так, наказом губернатора «Трансністрії» № 55 від 14 березня

1942 р. колгоспи було перетворено на «трудові громади». Члени трудових громад мали об'єднуватися в трудові бригади, які склалися з 20–30 сімей. Згідно з наказом кожна бригада мала обирати собі старшину, який звітував перед владою про своє управління бригадою. Старшина мав отримувати накази від комунального агронома щодо плану робіт, а також зобов'язувався здійснювати облік робіт виконаних кожним членом бригади⁴⁴.

Наказ регламентував розподіл виробленої сільськогосподарської продукції. Згідно з постановою губернаторства, врожаї мали поділятися між державою та бригадою. При цьому здійснювалися відрахування насіння на посіви, вартості механічних робіт, платні за ремонт та паливо для сільгосптехніки тощо⁴⁵. «Трудові громади» мало чим відрізнялися від колгоспів, оскільки, за висловом О. Веренки, «лишалися одиницями експлуатації, прозорими в контексті площ, що вони їх займали і з існуючою структурою адміністрації»⁴⁶. Цим самим наказом радгоспи було перетворено у «державні маєтки» (*ferme de stat*) із закріпленням населення навколишніх сіл в радіусі 20 км в якості мобілізованої робочої сили⁴⁷. Нарешті, 15 червня 1943 р. І. Антонеску підписав в Одесі спеціальний декрет № 9, згідно з яким селяни отримували землю, а жителі міст свої житлові площі у приватну власність. Цей декрет знайшов своє правове тлумачення у наказі губернатора «Трансністрії» № 138 від 6 жовтня 1943 р., де роз'яснювалося, що землю у приватну власність мають отримати ті селяни, які входили до складу «трудова громади». Проте через відомі причини (становище на фронтах тощо), як зазначає О. Веренка, цей план «так і не зміг бути реалізованим»⁴⁸. За четвертий квартал 1943 р. таких індивідуальних господарств у «Трансністрії» було створено лише 11. У німецьких зонах окупації в цей час вводилася примусова праця⁴⁹. Крім загравання з місцевим населенням, головною метою цих заходів можна вважати підготовку правового та організаційного ґрунту для румунізації земель між Дністром та Бугом, тим більше, що за власними оцінками (N. Poppe «Insercarea de monografie regională», 1943) тут вже перебувало від 70 до 75% румунів СРСР⁵⁰.

Але реальної румунізації у сільському господарстві на загарбаних територіях (навіть у губернаторствах «Бессарабія» та «Буковина»), що мала здійснюватися через процес колонізації, фактично, не відбулася, через ускладнені умови воєнного часу. Свідченням цього є спроби виселення на початку 1943 р. українського населення Рибницького повіту в Очаківський повіт «Трансністрії». Під насильницьку «евакуацію», за словами навіть тих, хто її проводив, стала «справжньою трагедією», тоді потрапило 3 тис. осіб⁵¹.

Опосередковано свідченням більш інтенсивної експлуатації сільськогосподарського потенціалу «Трансністрії» порівняно не лише з губерна-

торствами «Бессарабія» і «Буковина», а й з райхскомісаріатом «Україна» є аналіз стану забезпечення продовольством жителів великих міст у першу окупаційну зиму 1941–1942 рр. Якщо у Києві, аби врятуватися від голодної смерті, практично все місто рушило у село⁵², в Одесі масовим таке явище не стало. О. Даллін пише з цього приводу: «Навіть впродовж першої зими румунського управління Одеса була більш забезпечена ніж колгоспи... не було, звичайно, ...ніякого економічного стимулу залишати місто»⁵³.

Таку ситуацію спричинив винятково важкий для сільськогосподарського виробника податковий тиск, політика влади у сфері обміну та торгівлі, виходячи з соціально-економічних і військово-політичних реалій. Вже одним з перших наказів губернатора «Трансністрії» (№ 5 від 7 вересня 1941 р.) нова влада у містах та селах зобов'язувалася відкрити так звані «магазини» центри скупівлі, натурального обміну та реалізації для населення монополізованої урядом продукції (сірники, сіль, алкоголь, тютюн тощо). Місцева влада відповідала і за функціонування щотижневого базару з реалізації натуральної продукції (продовольства та сировини)⁵⁴. Взагалі на території губернаторств торгівлею видав ІНКООП, при цьому ключові позиції належали (як і в промисловості) великим румунським та німецьким фірмам. Але швидко з'явилася і дрібна приватна торгівля. Через доволі сприятливу податкову політику (наказом № 72 від 7 травня 1942 р. було встановлено 10% податок для всіх приватних торгових підприємств Одеси), виникла велика кількість дрібних торгових установ та закладів побутового обслуговування населення: комісійні магазини, ресторани, кав'ярні, їдальні, приватні готелі, кінотеатри, театри, перукарні, майстерні тощо⁵⁵. Майже всі джерела зафіксували більш високий рівень цін у «Трансністрії», порівняно з іншими губернаторствами та можливості для ділків, які з'явилися у великій кількості, наживатися за рахунок ножиць цін, що склалися на місцеві продовольчі та ввезені промислові товари (на сільськогосподарські товари законом встановлювалися максимальні продажні ціни, а на промислові товари, що їх ввозили комерсанти, — нижчі). Більше того, складається враження, що уряд сприяв такому стану, оскільки, з одного боку, забороняв комерсантам отримувати прибуток понад 30% від реалізації товарів (наказ № 45 від 10 лютого 1942 р.), а з іншого — вводив 25% тарифи на одяг, галантерею, побутові товари тощо, імпортовані у «Трансністрію» (рішення № 5015/1943 р.)⁵⁶. Відтак, пара взуття, що коштувала у Румунії 6–7 тис. лей, наприклад, у Бессарабії вже йшла за 10–12 тис., а в Трансністрії ціни були ще вищими. Ще гіршою була ситуація з так званими монопольними товарами (сіль, сірники, тютюн, гас тощо). Уряд намагався регулювати ситуацію через пункти натурального обміну, що створювалися в «Трансністрії» рішенням № 2314/1942 р. і почали функціонувати

в обов'язковому порядку з 1 листопада 1942 р. В такому разі натуральний обмін не тільки підривав ринковість усієї системи господарювання окупантів у «Трансністрії», а перетворювався у додатковий засіб викачування у населення сільгосппродукції, оскільки, скажімо, за коробку сірників селянин мав віддати курку або 6–7 кг пшениці (це у той час, коли з донесень румунської контррозвідки генштабу селяни взагалі «не мають зернових для обміну...») ⁵⁷. У 1943 р. (після поразки під Сталінградом) у «Трансністрії» спостерігалося розгортання «інфляційної спіралі». О. Даллін ілюструє ситуацію повідомленням німецького генконсула в Одесі у 1943 р. про різке зростання цін та зміни у політиці румунської окупаційної влади щодо селян: «не тільки колектив, а й кожен його член повинен тепер був платити». В той же час консул пише, що «політично» селяни бояться повернення радянської влади. О. Даллін вважає, що навіть у 1943 р. селяни «Трансністрії» були «все ще, можливо, трохи більш забезпечені, ніж перед війною» ⁵⁸. Втім, декрет І. Антонеску від 15 червня 1943 р. автор вважає більше символічним, оскільки насправді лишалися незрозумілими реальні наміри влади щодо введення приватної власності на землю в «Трансністрії». Даллін писав: «враження таке, що земля просто підлягала ...експлуатації, але повинна була лишатися підпорядкованою для регулювання» ⁵⁹. До кінця літа 1943 р. ситуація значно погіршилася: скажімо, за помол пшениці селянин змушений був віддавати вже 20% продукту, а ще за два місяці по тому цей збір збільшився рівно в два рази — до 40% ⁶⁰.

Додамо сюди зростання податкового тиску (грошового та натурального) та збільшення різного роду зборів з населення після чергового погіршення ситуації на фронтах. Вище вже йшлося питання про специфіку фінансово-грошової системи в «Трансністрії», зазначимо лише, що курс обміну окупаційної марки тут було встановлено досить довільно (1 РККС=20 крб.), реального забезпечення вона не мала, оскільки друкувалася німцями у необмеженій кількості. До недовіри місцевого населення додавалося невдоволення представників румунської окупаційної влади відсутністю власної грошової одиниці в «Трансністрії». Відтак, і цей фактор сприяв натуралізації економічного життя цього регіону. Що ж стосується діяльності окупаційних фіскальних органів, то тут обмежимося констатацією того факту, що лише за рахунок податків зібраних у населення «Трансністрії» до вересня 1943 р. румунська скарбниця отримала чистого грошового доходу в розмірі 20,5 млрд. лей. Чималі доходи одержувала окупаційна влада Трансністрії і від гербових та інших зборів: якщо за довідку про наявність великої рогатої худоби у Бессарабії чи Буковині сплачували 50 лей, то в Трансністрії — в 6 (!) разів більше (5 марок). Міське населення платило ще у півтора рази більше ⁶¹.

Наостанок зауважимо, що відсутність чіткої програми економічного розвитку для окупованих українських територій з боку старшого партнера лишали мало шансів на існування такої програми у його сателіта.

На підставі викладеного вище можна зробити наступні висновки:

Невизначеність політичного статусу «Трансністрії» впродовж усього періоду окупації спричинила відсутність чіткої програми економічної політики для цієї території з боку румунських та німецьких владних структур і робила можливою максимальну експлуатацію природних та сировинних ресурсів загарбаних територій, їх людського потенціалу через колоніальні методи господарської діяльності окупантів.

У такий спосіб союзники намагалися компенсувати свої війнні втрати, а румунська окупаційна влада — ще й вирішити проблему продовольчих зобов'язань перед Німеччиною та її сателітами.

Таке становище сприяло кристалізації всіх негативних рис, притаманних окупаційній політиці на Сході — запереченню економічних та культурних справ загарбаного (зокрема, українського) народу через активну етнічну «пурифікацію» (передбачала знищення не лише євреїв та ромів, а й слов'ян), румунізацію та колонізацію з метою деукраїнізації населення, деіндустріалізацію, трудові «мобілізації», відверте пограбування промислових й сільськогосподарських ресурсів та культурних надбань під виглядом «пошуків трофеїв».

Румунське та німецьке панування на території українського межиріччя Південного Бугу та Дністра завдало місцевому населенню великих фізичних та моральних страждань, демографічних і матеріальних збитків.

¹ Цит. за: *Шайкан В.* Повсякдення українців у роки німецької окупації 1941–1944. — К., 2010. — С. 11.

² Ще 9 червня 1941 р. Берлін створив підпорядкований Герману Герінгу військово-економічний штаб «Ост» як складову «Східного економічного керівництва». Господарські групи штабу «Ост» діяли у тісному контакті з військовим командуванням, окупаційною владою (в тому числі і румунських зон окупації), представниками німецьких монополій.

³ Див. наприклад: *Леонтьев А.* «Зеленая папка» Геринга. — М., 1942; Докладна історіографія проблеми — див.: *Щетников В.П.* Юг України в Великій Отечественній війні (К вопросу об экономической политике в Транснистрии) // Историческая память: Историко-краеведческий ежегодник. — Вып. 5: На чаше весов региональной политики. — Одесса, 2003. — С. 30–39.

⁴ Див.: Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сб. материалов. Тт. 1–3. — М., 1966. — Т. 2.

⁵ Цит. за: *Левит И.Э.* Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР. Истоки, планы, реализация (1.IX.1939–19.XI.1942). — Кишинев, 1981. — С. 157.

⁶ Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. — М., 1958. — Т. 2. — С. 583, 582.

⁷ Тим більше, що ще до початку війни Берлін проводив тут підривно антирумунську діяльність, спираючись, при цьому, на заможних німецьких колоністів.

⁸ *Гальдер Ф.* Военный дневник. — М., 1972. — Т. III, кн. 1. — С. 116.

⁹ Документ мав офіційну назву «Угода про забезпечення безпеки, адміністрації та економічної експлуатації території між Дністром і Бугом (Трансністрія) та Бугом і Дніпром (область Буг–Дніпро)».

¹⁰ Див.: Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. — М., 1958. — Т. 2. — С. 697–699.

¹¹ Див.: *Левім І.Е.* Назв. праця. — С. 171–172.

¹² Там само. — С. 161, 156–157.

¹³ Див. про це у зб. документів: Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. — Кишинев, 1976; Радянська Буковина. 1940–1945: Докум. і матеріали. — К., 1967; Советский Придунайский край. 1940–1945 гг. Докум. и материалы. — Одесса, 1968 та ін.

¹⁴ Цит. за: *Левім І.Е.* Назв. праця. — С. 164.

¹⁵ Там само. — С. 305.

¹⁶ Див.: *Попович К.Ф.* Память времени: Записки военного разведчика. — М., 2002. — С. 77–78.

¹⁷ *Новосолов О.В.* Політика Румунії щодо українських земель у період диктатури І. Антонеску (1940–1944 рр.): дис. ...канд. іст. наук.: 07.00.02. — Івано-Франківськ, 2007. — С. 165–166.

¹⁸ Там само.

¹⁹ *Verenca O.* Administratia civilă română în Transnistria. — Chişinău, 1993. — P. 58.

²⁰ *Левім І.Е.* Назв. праця. — С. 289.

²¹ Див.: *Щетніков В.П.* Роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945) // Історія Одеси. — Одеса, 2002. — С. 403.

²² Одесса. — 1942. — 19 сент.

²³ *Щетніков В.П.* Роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945). — С. 404.

²⁴ Державний архів Одеської області (*дали* — ДАОО). — Ф. Р-2242: оп. 1, спр. 1098, арк. 53–54.

²⁵ Великая Отечественная война. 1941–1945. Военно-исторические очерки: в 4-х кн. / Гл. ред. кол. В.А. Золотарёв. — Книга третья. Освобождение. — М., 1999. — С. 145.

²⁶ ДАОО. — Ф. Р-2244: оп. 1, спр. 3, арк. 99.

²⁷ Молва. — 1943. — 8 апр.

²⁸ *Verenca O.* Administratia civilă română în Transnistria. — P.62, 65.

²⁹ Ibidem.

³⁰ ДАОО. — Ф.Р-2250: оп. 4. 30 од. збер.

³¹ *Левім І.Е.* Назв. праця. — С. 276.

³² *Загоруйко М.М., Юденков А.Ф.* Крах плана «Ольденбург». (О срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР). — 3-е изд., доп. — Москва(Экономика), 1980. — С. 54.

³³ Цит. за: *Мюллер Норберт.* Вермахт и оккупация (1941–1944): О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Пер. с немецкого Артемова А.П. и др. — М., 1974. — С. 136.

³⁴ Правда. — 1944. — 9 май.

³⁵ *Verenca O.* Administratia civilă română în Transnistria. — P. 65–68.

³⁶ Внешняя политика Советского Союза в период Великой Отечественной войны. Документы и материалы 22 июня 1941 г. — 31 декабря 1943 г. — М., 1944. — Т. 1. — С. 210–211.

³⁷ *Мюллер Норберт*. Назв. праця. — С. 189.

³⁸ *Олійник Ю.В.* Німецький окупаційний режим на Хмельниччині: Економічне пограбування і спроба земельної реформи (1941–1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. — К., 2002. — Вип. 6. — С. 216.

³⁹ Національний Архів Республіки Молдова (*далі* — ANRM). — Ф. 706: оп. 1, спр. 648, арк. 292.

⁴⁰ *Verenca O.* Administratia civilă română în Transnistria. — P. 45.

⁴¹ *Левім І.Е.* Назв. праця. — С. 303–304.

⁴² Див. наприклад: ДАОО. — Ф.-Р-2243: оп. 1 (справи за 1941 1944 рр.); Ф.-Р-2244: оп. 1, 2 (справи за 1941 1944 рр.); Ф.-Р-2254: оп. 1. (справи за 1942 1944 рр.); Ф.-Р-2258: оп. 1. (справи за 1943 рік); Ф.-Р-2264: оп. 1. (справи за 1943 1944 рр.) та ін.

⁴³ *Verenca O.* Administratia civilă română în Transnistria. — P. 53.

⁴⁴ ДАОО. — Ф.-Р-2244: оп. 1, спр. 3, арк. 22.

⁴⁵ Див.: Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941–1945. Сборник документов и материалов: в 2-х т. / Ред. кол. С. Я. Афтенюк и др. — Т. 1. — Кишинёв, 1975. — С. 152.

⁴⁶ *Verenca O.* Administratia civilă română în Transnistria. — P. 48.

⁴⁷ *Щетников В.П.* Юг Украины в Великой Отечественной войне (К вопросу об экономической политике в Транснистрии). — С.34.

⁴⁸ *Verenca O.* Administratia civilă română în Transnistria. — P. 54.

⁴⁹ *Щетников В.П.* Юг Украины в Великой Отечественной войне (К вопросу об экономической политике в Транснистрии). — С. 35.

⁵⁰ *Verenca O.* Administratia civilă română în Transnistria. — P. 33–34.

⁵¹ *Левім І.Е.* Назв. праця. — С. 273, 282.

⁵² Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб. — Київ–Львів, 2003. — С. 260.

⁵³ *Dallin A.* Odessa, 1941–1944: A Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule. — RAND, RM — 1875: California, 1957. — P. 140–141.

⁵⁴ *Verenca O.* Administratia civilă română în Transnistria. — P. 70.

⁵⁵ *Ibidem.* — P. 72.

⁵⁶ *Ibidem.* — P. 74–75.

⁵⁷ *Ibidem.* — P. 74–75.

⁵⁸ *Dallin A.* Odessa, 1941–1944: A Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule. — P. 130.

⁵⁹ *Ibidem.* — P. 132–133.

⁶⁰ Одесская газета. — 1943. — 10 авг.; Молва. — 1943. — 16 окт.

⁶¹ *Левім І.Е.* Назв. праця. — С. 312, 313.

В этой статье анализируются актуальные аспекты экономической политики румыно-немецкой администрации на территории украинского междуречья Днестра и Южного Буга в 1941–1944 гг. Рассматривается проблема взаимозависимости немецкой и румынской моделей хозяйствования в промышленной и сельскохозяйственной отраслях. Показана этапность и последовательность осуществления на практике румыно-

германского хозяйствования именно в «Транснистрии», по сравнению с другими румынскими и немецкими оккупационными зонами на территории Украины.

Ключевые слова: «Транснистрия», украинское население, оккупация, экономика, промышленность, сельское хозяйство, колхозы, трудовые общины, торговля, налоги, Антонеску, Гитлер.

This article examines the relevant aspects of the economic policy of the Romanian-German administration in the territory Ukrainian Southern between the rivers Dniester and Bug in 1941–1944. Considers the problem of interdependence of German and Romanian business models in the industrial and agricultural sectors. Shows the stages and sequence of implementation in practice of the Romanian-German economy in «Transnistria», as compared to other Romanian and German occupation zones in Ukraine.

Keywords: Transnistria, the Ukrainian population, occupation, economy, industry, agriculture, farms, labor, community, trade, taxes, Antonescu, Hitler.